

ФАЛЬКЛОР ЯК МАРКЕР ЭТНАКУЛЬТУРНАЙ САМАІДЭНТЫФІКАЦЫІ НАРОДА (ПЕСЕННЫ РЭПЕРТУАР ХОЛМШЧЫНЫ І ПАДЛЯШША)

Праблема этнакультурнай характарыстыкі насельніцтва на памежных тэрыторыях усё больш прыцягвае ўвагу сучасных даследчыкаў. Энтузіазм вучоных абумоўлены нябачнай дагэтуль маштабнасцю эміграцыйных працэсаў на еўрапейскім кантыненте, шырэй – ва ўсім свеце. У выніку з’яўляюцца працы, у якіх названая праблема разглядаецца не толькі з боку аўтэнтычнай канкрэтыкі. Навукоўцы імкнуцца да тэарытэчных абагульненняў і нават прагнастычных высноў, што бачна, у прыватнасці, на прыкладзе прац, у якіх даследуюцца кірункі змен і формы адаптацый еўрапейскага фальклору на тэрыторыі ЗША. Пры гэтым разглядаюцца такія выявы, як прыкладны, аранжыраваны, сцэнічны, відовішчны этнакультурны матэрыял. Даследчыкі адзначаюць трансфармацыю першаснага, прывезенага «з дому» фальклору: прыватны, аўтэнтычна нацыянальны, ён, прадстаўлены, у прыватнасці, на рознага роду фестывалях перад шырэйшымі публічнымі, новымі для выканаўцаў этнакультурнымі аўдыторыямі, праходзіць шматлікія стадыі трансфармацыі. Цікавыя назіранні і асэнсаванні гэтай з’явы знаходзім у абагульняльна кампаратывісцкіх працах, сярод якіх заслугоўваюць увагі тыя, што пабудаваны на вывучэнні польскага і польска-амерыканскага фальклору [1]. Зразумела, тут кірунак даследаванняў абумоўлены ў асноўным «палявым матэрыялам», формы трансфармацыі якога залежаць ад гісторыка-сацыяльных умоў XX ст. Што датычыць украінска-польскага этнакультурнага поля, то яго спецыфіка складвалася значна даўжэй: амаль цэлае тысячагоддзе звязвае гісторыя тыя памежныя дзяржавы, у склад якіх уваходзілі – так ці іначай – украінцы, беларусы, палякі. І аб’ектыўнае даследаванне праблемы «фальклор як маркер самаідэнтывіфікацыі насельніцтва» ў гэтым канкрэтным выпадку залежыць ад высвятлення спосабаў існавання індывідуальнай свядомасці рэцыпіентаў,

ментальнасць якіх абумоўлена гістарычнымі перыпетыямі ва ўсіх іх правах, шматлікімі падзеямі, рознымі па часе ўзнікнення, характары і мэтах.

Увогуле трэба прызнаць, што сучасная фальклорная спадчына многіх народаў не павінна разглядацца па-за кантэкстам гістарычных міфаў і практык каланіяльнай палітыкі дзяржаў адносна нацыянальных меншасцяў, іх прававога статусу ў выбары мовы, рэлігіі, датрымання асноў этнакультуры. Гэты ж прынцып датычыцца і фальклорнага матэрыялу ўкраінцаў, якія апынуліся па-за межамі «мацерыковага культурнага кантынента».

Так, спрадвеку ўкраінскія землі Падляшша, Холмшчыны сёння ўваходзяць у склад Польшчы. Гістарычна ж яны ўяўляюць сабою этнаграфічную тэрыторыю, што некалі была ў складзе Кіеўскай Русі, затым – Галіцка-Валынскага княства, пазней – Вялікага Княства Літоўскага. У Сярэднявеччы згаданыя ўкраінскія землі былі аб’ектам прэтэнзій многіх дзяржаў-суседзяў. Паказальны тут лёс Холмшчыны. Як вядома, горад Холм быў пабудаваны на пачатку XIII ст. князем Данілам Галіцкім як сталіца Галіцка-Валынскага княства. У выніку ваенных сутыкненняў паміж народамі-суседзямі Холмшчына неаднаразова пераходзіла ад адной дзяржавы да іншай. Так, адарваная ад украінскай Галіччыны, у канцы XIV ст. Холмшчына, залежная некаторы час ад Венгрыі, падпарадкоўваецца Каралеўству Польскаму. У выніку трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай Холмшчыну далучаюць да Аўстрыйскай імперыі. Напалеонаўскія паходы садзейнічалі таму, што Холмшчына зноў уваходзіць у Каралеўства Польскае, якое стала часткай Расійскай імперыі...

На пачатку XX ст. Падляшша складалася з Гродзенскай, Седліцкай, Холмскай губерній і належала да Расіі. Інтэнсіўнасць культурнага жыцця на тэрыторыі Холмшчыны змусілі Дзяржаўную Думу ў 1912 г. прыняць рашэнне пра стварэнне асобнай Холмскай губерніі, да складу якой павінны былі ўвайсці землі Люблінскай і Седліцкай губерній, заселеныя пераважна ўкраінцамі. Аднак здзяйсненню рашэння ў 1914 г. перашкодзіла вайна. У далейшым украінскае насельніцтва Польшчы прайшло праз ўсе трагічныя ваенна-палітычныя, сацыяльна-нацыянальныя выпрабаванні, на якія была багатая славянская гісторыя XX ст. У час Першай сусветнай вайны на Холмшчыне разгортваюцца ваенныя дзеянні паміж сіламі Расіі і Аўстра-Венгрыі. Адбываюцца акцыі расійскага ўрада, скіраваныя на прымусовую масавую эвакуацыю аўтахтоннага насельніцтва з усіх заходніх тэрыторый у глыб Расіі. Стварэнне Украінскай Народнай Рэспублікі ў 1917 г., Брэсцкі мірны дагавор 1918 г. спрыялі, нарэшце, таму, што Холмшчына і Падляшша ў межах колішняй Холмскай губерніі павінны былі ўвайсці ў склад УНР. Аднак, як вядома, у 1921 г., паводле Рыжскага дагавора, заходнеўкраінскія і заходнебеларускія землі адыходзяць пад юрысдыкцыю новастворанай самастойнай дзяржавы Польшчы. Адчула на сабе ўкраінскае насельніцтва Польшчы і ўсе складанасці палітыкі міжва-

еннага перыяду: «балансаванне» польскага ўраду паміж усходнімі і заходнімі суседзямі, унутраны аўтарытарны рэжым «санацый» («аздараўлення»). Гэта і сумнавядомая дзейнасць УПА (Украінскай паўстанскай арміі) у 1939–1940-х г.; гэта і трагічныя акцыі канца Другой сусветнай вайны, звязаныя з аперацыяй «Вісла», калі ажыццяўлялася прымусовая дэпартацыя ўкраінскага насельніцтва Холмшчыны на так званыя «землі адзыханя», на паўночна-заходнія тэрыторыі Вроцлаўскага, Гданьскага, Ольштынскага, Познаньскага, Шчэцінскага ваяводстваў, што адышлі да Польшчы ад пераможанай Германіі...

Наш экскурс у гісторыю існавання аўтахтоннага насельніцтва ўкраінскіх зямель, якія, з XIII ст. адарваны ад мацерыковай Украіны, сёння знаходзяцца ў складзе Польшчы, дазваляе канстатаваць наступнае. Украінцы Падляшша і Холмшчыны адчувалі на працягу шмалікіх стагоддзяў праявы паланізацыі і русіфікацыі. Комплекснага вырашэння правоў аўтахтонаў ніколі не існавала. Так, ніхто і ніколі па-сапраўднаму не клапаціўся з боку ўладаў аб праве меншасці на родную мову. Не рэгулявалася дзяржаўнымі законамі права аўтахтоннага насельніцтва на свабоду веравызнання. У выніку з боку касцёла, царквы адбываліся шматлікія акцыі, скіраваныя на паланізацыю ці русіфікацыю ўкраінскага насельніцтва, на экспансію каталіцызму або праваслаўя. Вельмі варожым было стаўленне як з польскага, так і з расійскага боку да людзей уніяцкага веравызнання. Сярод ўкраінскага насельніцтва ўнія пачынала ўспрымацца як адзін са спосабаў абароны ўласнай этнічнай ідэнтычнасці. Афіцыйныя ж колы, трактуючы ўнію як змаганне дзвюх цывілізацыйных прастораў – Усходу і Захаду, упісвалі ўніяцтва ў кантэкст палітычных змаганняў. Сёння выявы гэтай праблемы, праблемы канфліктаў паміж «братнімі цэрквамі», расколу ва ўлонні каталіцызму і праваслаўя, трактуюцца асобнымі даследчыкамі як «доказ утапічнай ідэі славянскай еднасці» [5]. У той жа час нельга не прызнаць, што светлы розум польскай творчай інтэлігенцыі ў XIX – на мяжы XX стст. трактаваў вобраз уніяты ў спачувальнай танальнасці [гл.: 8]. Гэта засведчана прам С. Жэромскага, М. Канапніцкай. Шмат твораў на ўніяцкую тэматыку пакінуў У. Рэймант, сярод іх, у прыватнасці, і навіла «З холмскай зямлі»...

Землі Холмшчыны, Пасяння, Лемкаўшчыны і Падляшша, што займае тэрыторыю паміж Холмшчынай на поўдні і ракой Нарвай на поўначы, Мазовіяй (уласна Польшчай) на захадзе і Валынню, Палессем на ўсходзе, пачынаючы з XIX ст., трывала прыцягваюць увагу гісторыкаў, этнолагаў, фалькларыстаў. Варта назваць польскіх даследчыкаў XIX ст. Л. Галембіёўскага, К. Вуйціцкага. Ё. Лазінскага. Асаблівую падзяку тут заслугоўвае О. Кольберг з яго двухтомным выданнем «Chelmskie» (1890–1891). Першы том прысвечаны розным аспектам традыцыйна-побытавай культуры, у другім змешчаны запісы казак, легенд, аповедаў, прыслоўяў, прымавак, загадак, анекдотаў. Дасканала даследавалі гэты край і З. Глогер, М. Ян-

чук. Увага Расійскай імперыі да ўкраінскіх тэрыторый Польшчы звязана з рамантычным абуджэннем ідэі славяназнаўства. Своеасблівым піянерам з украінскага боку стаў П. Чубінскі, які даў усебаковы агляд этнакультуры Холмшчыны і Падляшша ў сямітомным выданні пад назвай «Труды» (1872–1877).

Новымі падыходамі да вывучэння фальклорнай спадчыны Падляшша і Холмшчыны пазначаны працы музыказнаўцаў ХХ ст. Гэта запісы і характарыстыка меласу аўтахтонных украінцаў Польшчы, здзейненыя Л. Пласайкевічам, Я. Сенчыкам, Ф. Калэсам, С. Людкевічам. Традыцыі «класічнай» даследчыцкай працы пасляхова развіваюцца ў сучаснай Украіне. Гэта засведчана навуковымі даследаваннямі, што складаюць асобныя выдавецкія серыі, у прыватнасці, «Украіна в Цэнтральна-Східній Європі», «Фольклористичні зошити». Зрэшты, тэма ўкраінска-польскіх кантактаў шырока распрацоўваецца і ў сферы публіцыстыкі. Пры гэтым закранаюцца выявы станоўчага вопыту ўзаемадзеяння народаў – кніга М. Ануфрыічука і Н. Жураўлёвай «Нас поріднила Холмщина й Волинь».

Важкім крокам у даследаванні ўкраінскай народнай музычнай культуры Польшчы з’явілася выданне «Ти не згасла, зоре ясна. Пісні Холмщини і Підляшшя», здзейсненае ў 2006 г. Збор і ўкладанне песенных тэкстаў ажыццявіў Ё. Струцюк. Запісы музычнага матэрыялу, яго апрацоўка належыць М. Стэфанішыну. Выданне суправаджаецца ілюстрацыямі, што выдатна характарызуюць гісторыю ўкраінскіх зямель Польшчы: рэпрадукцыі старажытных гравюр, партрэты дзеячаў краю рознага часу, замалёўкі этнакультурнага характару і інш. [7]. Песенны рэпертуар выдання «Ти не згасла, зоре ясна» паводле зместу тэкстаў традыцыйна аформлены ў некалькі рубрык. Тут і старажытныя «бацькоўскія» творы – калядкі, шчадроўкі, вясельныя песні і інш... Тут і новы фальклор – песні змаганняў, звязаныя з падзеямі ХХ ст. І аўтарскія творы апошняга часу.

Звернем увагу на яшчэ адну адметнасць песеннага зборніка. Як прызналіся самі ўкладальнікі, «тыя, хто напяваў старажытныя песні, на працягу дзесяцігоддзяў ужо адчулі на сабе іншыя моўныя ўплывы». Аднак пры запісе фальклорных тэкстаў Ё. Струцюк і М. Стэфанішын «не заўсёды прытрымліваліся фанетычных прынцыпаў», бо ім «хацелася, каб гэтыя песенны матэрыял быў больш даступны шырэйшым колам сучасных выканаўцаў» [7, 8]. У пэўнай меры за гэтым фактам праступае тэндэнцыя трансфармацыі фальклорнага ўзору, аналагічная да практыкі выкарыстання польскага фальклору ў ЗША. Зразумела, зыходзячы з комплекснага філалагічнага падыходу, да выдання можна мець пэўныя прэтэнзіі.

Не адмаўляючы значэння ўжыткава-папулярных акцый адносна фальклорных тэкстаў, навукоўцы звярнуліся да запаўнення філалагічных «лакунаў». Украінскамоўны польскі часопіс «Над Бугом і Нарвою», што пачаў выдавацца з 1991 г., на сваіх старонках рэгулярна змяшчаў аўтэнтычныя

запісы фальклору з Падляшша і Холмшчыны, што паспрыяла пашырэнню крыніцазнаўчай базы даследчыкаў. Так, Н. Краўчук, карыстаючыся гэтым матэрыялам, абгрунтавала высновы пра тое, што найбольшая кансервацыя фальклору падляшскага рэгіёну выяўляецца ў каляндарна-абрадавай паэзіі, рэгіянальная ж спецыфіка прасочваецца праз неабрадавыя формы фальклору. Аналізуючы песенны рэпертуар Холмшчыны і Падляшша з мовазнаўчых пазіцый, Н. Краўчук спачатку ў публікацыях, змешчаных у «Фольклористичних зошитах» (2008, 2010), а затым у манаграфіі «На Підляшші – пісні наші» (2012) асобна вылучыла праблему паланізацыі і беларусіфікацыі аўтахтонных узораў вербальнага фальклору рэгіёну [6].

З украінскага боку ў гэтым кантэксце варта згадаць яшчэ і працы па ўкраінска-польскіх літаратурных сувязях львоўскага вучонага Р. Кырчыва, у прыватнасці, яго даследаванне «З українсько-білоруського фольклорного пограниччя» [4]. У дыскусійным ключы прачытваюцца выступленні ва Украіне і Польшчы Ю. Гаўрылюка адносна «беларускай праблемы ва ўкраінскім Падляшшы» [3]. У тэарэтычным плане на матэрыяле славянскіх кантэкстаў катэгорыю фальклорнага пагранічча грунтоўна даследуюць Л. Вахніна, Л. Мушкетык [2]. Такім чынам, ёсць усе падставы да пытанняў рэгіянальнай спецыфікі фальклору аналізаванага краю з большай увагай паставіцца і беларускім даследчыкам.

Што датычыць зборніка «Ти не згасла, зоре ясна. Пісні Холмщини і Підляшшя», то асаблівая яго каштоўнасць – у нотных запісах мелодый песень. Ва ўступным артыкуле «Про музичні властивості пісень Холмщини та Підляшшя» музыказнаўца М. Стэфанішын спыняецца на метрарытмічнай, жанрава-стылёвай характарыстыцы песеннага матэрыялу, на інтанацыйных спосабах раскрыцця думкі, настрою, эмоцыі, параўноўваючы аналізаваныя творы з аналагічнымі па жанравых прыкметах творамі Польшчы і мацерыковай Украіны. Высновы даследчыка справядлівыя і прагнастычныя. Дзякуючы зборніку, «фальклорная навука атрымае багаты музычна-песенны матэрыял для новых даследаванняў у кантэксце ўсяго ўкраінскага фальклору. Музыказнаўцы адкрыюць новыя грані народна-песеннай культуры, этнамузыкалогіі. Кампазітарская эліта атрымае новыя крыніцы натхнення для творчай працы, для стварэння цікавых музычных твораў з выкарыстаннем інтанацый песеннай Холмшчыны» [7, 22].

Такім чынам, канстатуем патрэбу ўсебаковых падыходаў да вывучэння праблемы рэгіянальнай спецыфікі фальклору і нацыянальнай ідэнтычнасці яго стваральнікаў. Асаблівасці функцыянавання народнай творчасці на памежных тэрыторыях, зразумела, залежаць ад культурна-палітычных умоў часу. Аднак відавочна і тое, што сучасная навука павінна адмяжоўвацца ад ксенафобскіх тэндэнцый, ад «спекуляцый» на гістарычных міфах, засяродзіўшыся на неканфрантацыйнай перспектыве дыялогу ў імя культуры і цывілізацыйных камунікацый.

ЛІТАРАТУРА

1. *Бжозовська-Крайка, А.* Дослідження польського та польсько-американського фольклору в США / А.Бжозовська-Крайка // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 1. – С. 125–131.
2. *Вахніна, Л.* Категорія фольклорного пограниччя в слов'янських контекстах / Л. Вахніна, Л.Мушкетик // Матеріали XIV з'їзду славістів. – Любляна, 2008.
3. *Гаврилюк, Ю.* Українці і білоруська проблема на Підляшші: міфи і факти / Ю.Гаврилюк // Пам'ятки України. – 1995 – № 3. – С. 78–87.
4. *Кирчів, Р.* З українсько-білоруського пограниччя / Р.Кирчів // Із фольклорних регіонів України: Нариси і статті. – Львів, 2002. – С. 295–318.
5. *Кобзинська, І.* Утопічна ідея слов'янської єдності в світлі розколів у лоні католицизму і православ'я та конфліктів між «братніми церквами» (на прикладі західних і східних слов'ян) / І.Кобзинська // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 1. – С. 54–65.
6. *Кравчук, Н.* На Підляшші – пісні наші (проблеми регіональної специфіки та національної ідентичності) / Н. Кравчук. – Луцьк, 2012. – 280 с.
7. Ти не згасла, зоре ясна. Пісні Холмщини і Підляшшя: нотне видання / упоряд. Й. Струцюк, М. Стефанишин. – Луцьк, 2006. – 352 с.
8. *Wrzosek, S.* Unici w literaturze polskiej. Obecność. Idee. Formy / S. Wrzosek // Podlaski Kwartalnik Kulturalny. – № 4. – S. 54–74.